

ОЖИВЉАВАЊЕ РОМАНТИЧАРСКЕ КОНЦЕПЦИЈЕ О
ИСТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ

По скромном наслову рада Богољуба Петковића, „Прилог питању турске власти над Црном Гором у XVII веку“, штампаном у Историским записима бр. 2 за 1959 годину, добија се утисак да аутор скромно иступа са неколико нових докумената, с циљем да допринесе рјешењу неких мање познатих појединости из историје Црне Горе у XVII вијеку. Али када се прочита рад и види колико је Петковић донио нових докумената за историју Црне Горе у XVII вијеку, одмах постаје јасно да аутор није навео ниједан значајнији документ за овај период историје Црне Горе. Тај нови материјал односи се углавном на брдска племена. Иако Петковић није донио значајније документе за историју Црне Горе у XVII вијеку, он сматра да се, послије радова: Бранислава Ђурђева, Јована Радонића и Глигора Станојевића, намеће потреба да се „поново узме у разматрање стара тема, однос Црне Горе према Турској“ (за XVII вијек).¹ Већ овакав став Б. Петковића показује да он а priori полази од тога да сви они који су се бавили проблематиком односа Црне Горе према Турској у XVII вијеку нијесу ништа паметно казали, него он долази да рашчисти проблем.

Ја морам да се осврнем на Петковићев рад из два разлога. Прво, он је у свом раду на неколико мјеста покушао да покаже моје слабости и недостатке у научном раду, и друго, што је извјесним својим тврдњама све историчаре марксисте који се баве историјом Црне Горе окарактерисао као романтичаре, доказујући да су марксисти историчари исто што и историчари романтичари.

На првој страни свога рада Петковић истиче да је Иларион Руварац традицију о независности Црне Горе огласио за легенду и да је такав став Руварца изазвао реакцију, „нарочито међу црногорским историчарима, који су се сви одреда, почев од старих владика па до модерних — марксиста, чврсто држали линије коју су још означили историчари романтирачи.“ Даље Петковић наводи да се на основу објављених докумената може рећи „са потпуном сигурношћу, да традиција о независном положају Црне Горе према Турској има свој дубоки историски корен, да велике повластице које је она уживала и које граниче са потпуном слободом претстављају континуирано стање, а поједини временски интервали, када је Црна Гора признавала турску власт, претстављају дисконтинуитет и ненормално стање“.²

Овдје смо опширно навели писање Б. Петковића да би читалац могао детаљније упознати његово мишљење. Прво, неисправно је тврдити да је Руварац својим ставом изазвао реакцију: вла-

¹ Богољуб Петковић, Прилог питању турске власти над Црном Гором у XVII веку, Историски записи 2, Титоград 1959, с. 421.

² Исто, с. 419.

дика и марксиста историчара. Црногорске владике живјеле су много раније него што је Руварац писао, а историчари марксисти не држе се линије коју су означили још старији историчари романтичари, него се у проучавању историје Црне Горе држе историског материјализма, а не никакве линије романтичара. Када је Петковић овако нешто написао, био је обавезан да наведе који се то модерни марксиста држи линије романтичара. Историчари марксисти и романтичари не могу се никако изједначавати. Марксисти у проучавању прошлости методски полазе од дијалектичког материјализма, а историчари романтичари полазили су од традиције и народне поезије. Без иједног аргумента тврдити да модерни марксисти нијесу ни корака одмакли од историчара романтичара јесте напад на све историчаре марксисте који проучавају историју Црне Горе. Ако Петковић не може да уочи никакву разлику између историчара марксиста и романтичара, то је доказ његове властите слабости, а не доказ да су историчари марксисти исто што и романтичари.

А сада да се осврнемо на Петковићеве тврдње о независном положају Црне Горе према Турској у XVII вијеку. Још прије Петковића други су казали да традиција о вјековној слободи Црне Горе има коријен у широким привилегијама које су Црногорци уживали под турском врховном влашћу. Према томе Петковић је поновио оно што су други казали. Кад је тако поступио, био је обавезан да наведе оне историчаре који су то мишљење прије њега изнијели. Осим тога, по наведеном Петковићевом мишљењу проистиче да повластице које ужива Црна Гора под турском влашћу није признавање турске врховне власти, него да Црногорци повремено признају турску власт. Сам појам повластица значи да је неко добио од некога посебна права и привилегије у односу на другог. Према томе, како би Петковић казao, повластице које уживају Црногорци „претстављају континуирано стање“, односно Црногорци признају турску врховну власт.

Полазећи од поставке да Црногорци повремено признају турску власт, Петковић је, природно, морао доспјети до закључка који противрјечи свим изворима и који се не може доказати. По Петковићу, „Црна Гора је у XVII веку фактички држава на бази савеза племена, јер је имала и територију и своје народно претставништво са владиком на челу, своје законе и своје судство; у њој живи снажна традиција о средњевековној држави коју чува Цетињска митрополија“.³ Ово Петковићево мишљење је неодрживо јер је у основи противрјечно. Познато је да је савез племена неспојив са државом, јер је једно негација другог. Збор је израз племенског живота, док су закони и судство атрибуту државе. За Петковића је довољно да постоје територија,

³ Исто, с. 440.

племена, збор и главари па да то огласи за државу. Данас је свакоме јасно да је држава у Црној Гори никла у борби против племена, племенске подвојености и свих осталих племенских појава, а не на бази племенског савеза и општег црногорског збора.

Пошто је од Црне Горе у XVII вијеку створио државу, Петковић долази до закључка да „Црна Гора нити је била турска провинција, ни турски хас; она је продужетак средњевековне Зете и фактички слободна, онако како говори народно предање и старији историчари који су много ближи истини него такозвана критичка школа која је, одбацив све што јој не иде у прилог, узела поједине моменте из црногорске историје који су били засновани на исто тако појединим исечцима из докумената и неконтролисано их уопштила.“⁴

Чудно је мишљење Б. Петковића о давању предности народној традицији пред историским изворима. Народна традиција и старији историчари говоре о вјековној слободи Црне Горе, односно о потпуној независности од Турака. Ако Петковић искрено вјерује да послѣје толико објављених извора о Црној Гори у XVII вијеку може тврдити да је народна традиција и писање старијих историчара тачно, то је његово лично мишљење. Ниједан суд у науци који је само гола тврдња не може се узети у обзир.

Да би до краја доказао своју тезу о положају Црне Горе према Турској у XVII вијеку, Петковић упоређује Црну Гору са Дубровником и каже: „Ако се питање харача и формално међународно признање узима као основни критериј да би се доказала потчињеност Црне Горе Турској, зар се не може тврдити да је и Дубровник био саставни део Турске, онај исти Дубровник б чијој су слободи певали песници, а који је пак редовно Турцима плаћао харач и био им увек лојалан, испољавајући понекад своје „непријатељство“ само ћутљивим и немоћним бесом и ситном шпијунажом, каква је одговарала психологији његових трговаца? Колика је ту разлика између Дубровника и црногорских и северноалбанских племена, за која неки хоће пошто-пото да докажу да су била потчињена Турцима!“⁵

Прије свега, методски је неоправдано упоређивати двије различите друштвене формације и два различита односа, полазећи формално од плаћања харача. Чак и формално упоређење плаћања харача Дубровника и Црне Горе не иде у прилог Петковићевог мишљења. Дубровник плаћа харач као држава, а Црногорци плаћају харач по кући. У Дубровник не долазе турски пописивачи харача, а у Црну Гору долазе. Осим тога, Турска и формално и фактички признаје Дубровник као државу. У Цариграду се налази дубровачки посланик по свом рангу раван својим европским колегама. Као што видимо, Петковић хоће да до-

⁴ Исто, с. 465.

⁵ Исто, с. 463

каже да је уствари Дубровник потчињен Турцима, док су црногорска и сјеверноалбанска племена била слободна. Чудно је да Петковић назива Дубровчане ситним шпијунима. Не може се тако гледати на историју Дубровника, којом се поносе сви народи Југославије.

Колико је Петковић склон недокументованим тврдњама, довољно је навести његово мишљење о Брђанима. Петковић тврди: „Ако су Брђани имали врховно тело, које је координирало њихову акцију и претстављало их у међународним преговорима и са Турцима и са Млечанима и на тај начин претстављали, модерно речено, неку врсту федеративне државе коју фактички признају и Турци и Млечани;...“⁶

Петковић, значи, мисли да су Брђани имали врховно тијело и да су брдска племена била организована у федеративну државу. У науци се не могу набацивати голе тврдње. Као што видимо, Петковић се не устручава да изнесе једно крупно мишљење, а да не наведе ниједну чињеницу. Ни Петковић ни нико други не може навести ниједан податак о постојању врховног тијела међу брдским племенима, које је координирало њихове акције и претстављало их у међународним преговорима.

Са ових неколико наведених података хтјели смо да покажемо методски и идеолошки став Б. Петковића. Из Петковићевих цитата јасно проистиче да он покушава да оживи стара, већ одавно одбачена схватања о историји Црне Горе. Интересантно је напоменути још и то да Петковић у своме раду начелно полемише само са Томићем. У своме раду мене је неколико пута поменуо, доказујући на конкретним примјерима како ја користим и наводим документе, и томе слично. То ме приморава да покажем да је Петковић и у критици историских извора исто тако нетачан као и у доношењу закључака.

Петковић се позива на један мој рад у коме је ријеч о Кучима, или како он мисли о Бјелопавлићима. Поводом тога Б. Петковић пише: „Глигор Станојевић је променио текст, образложивши то једном реченицом, и то овако: „У документу стоји Бјелопавлићи, али ја мислим да се то односи на Куче.““⁷ Прије свега, ја нијесам измијенио текст, јер да сам то урадио Петковић не би могао написати наведене ријечи. Тачно је да сам ја своје мишљење образложио једном реченицом, али то не значи кад сам то написао да нијесам знао зашто сам тако поступио. Петковић је у истој напомени навео своје разлоге за то да то не могу бити Кучи. Поред осталих чињеница Петковић наводи један податак из 1629 године, у којему стоји да је у Кучима било 80 католичких породица.⁸ Према томе, одлучујућа чињеница да се до-

⁶ Исто, с. 440.

⁷ Исто, с. 423.

⁸ Исто, с. 423—424.

куменат не може односити на Бјелопавлиће јесте да је у документу наведено да у Бјелопавлићима има 6 католичких и пет православних села. Петковић је ово навођење прећутао. Свакоме је познато да у Бјелопавлићима у ово доба, а ни касније, нема ниједне католичке куће. Према томе, докуменат се може односити на неко брдско племе мјешовите вјероисповијести, а то су били Кучи.

Петковић је на неколико мјеста упоредио документе у мом раду Црна гора у доба Кандиског рата са исписима у заоставштини Јована Томића у Архиву САН. Петковић на то има право, али кад тако поступа онда је обавезан да тачно утврди чињенице. Пошто је Петковић неколико пута у напоменама узгред поменуо да сам ја у моме раду документе користио дјелимично, добрим дијелом нетачно и томе слично, то сам принуђен да поређењем докажем колико су такве тврдње Б. Петковића нетачне.

Петковић наводи један податак из 1645 године и каже: „Септембра месеца 1645 године стигао је скадарски санџак у равницу; пустио је глас да има 2—3 хиљаде бораца, а потом је дошао само са око 500 људи у Подгорицу или Љешкопоље, тражио од Брђана и Црногораца харач за протекле две године и поставио захтев да приме његовог хџају. Наишав на отпор ових опљачкао је једно село у равници, али већег плена није имао, пошто су раније биле дигнуте породице и имовина. Брђани и Црногорци помогнути Грбљанима напали су санџака, који је био испод Пјешевца, и после једнодневне борбе приморали га да се повуче према Подгорици.“ И у напомени 22 наводи сигнатуру из заоставштине. Ј. Томића и у загради каже: „Делимично употребљено у раду. Г. Станојевића Црна Гора у доба Кандиског рата“.⁹ Да бих читаоце увјерио да Петковић није у праву и да нетачно истиче да ја нијесам користио докуменат, принуђен сам да овдје наведем своје писање о том догађају у септембру 1645 године. У моме раду стоји: „Почетком септембра (1645) скадарски паша је дошао са 500 људи у Подгорицу с намјером да узме данак и своје приходе од Црногораца. Двије године раније, како је обавијештен которски провидур, паша је приликом купљења харача посјекао 15 Црногораца и због тога су Црногорци одбили да приме његовог хџају и да плате харач за двије протекле године. Када се паша увјерио да мирним путем неће успјети да скупи харач, појачао је своју војску на 3000 људи с намјером да силом примора Црногорце на плаћање харача. Када су прва гранична села одбила пашине неумјерене захтјеве, напао их је, попалио и опљачкао. На ову вијест Црногорци се скупеше и, заједно са Грбљанима, ријешеше се на отпор. Када је дошло до првог сукоба, Турци се одмах повукоше. Али Црно-

⁹ Исто, с. 425.

Горци, удружени с Грбљанима, око 3000 на броју, ријешили се на одлучну битку с Турцима. У једнодневной борби, 16 септембра 1645 г., примораше пашу на повлачење у Подгорицу. У тој борби Турци су имали око 100 мртвих и велики број рањених, док су Црногорци имали свега дванаест мртвих.¹⁰

Ко прочита Петковићево и моје навођење одмах ће уочити да ја податке нијесам користио дјелимично, него кудикамо детаљније од Петковића. Он чак и нетачно наводи докуменат. По њему испада да је паша пустио глас да има двије до три хиљаде људи, а затим је са 500 бораца напао Црногорце. Зашто би онда Црногорци и Грбљани купили 3000 људи? Зар би се паша усудио да са 500 бораца нападне толики број Црногораца и зар би успио да са толиким снагама води борбу цио дан против толико Црногораца? Петковић наводи да су и Брђани учествовали у борби против Турака, што је нетачно. У мом раду у напомени бр. 59 стоји: „quelli del Monte medesimo con tutte le genti unite e con quelli di Zuppa.”¹¹ Као што видимо, под Monte подразумевају се Црногорци а не Брђани, јер ако под Monte подразумевамо Брђане онда искључујемо Црногорце, што је немогућно, јер из наведеног податка и код мене и код Петковића види се да се паша упутио према Црној Гори. Тако изгледа тврдња Б. Петковића о мом дјелимичном коришћењу документа.

Петковић је исто тако поступио још на неколико мјеста. Тако он пише: „Крајем 1646 године, пошто млетачкој пошти није био сигуран пут преко Херцеговине, одлучено је да се упућује преко Брда, куда је био обезбеђен пролаз захваљујући пријатељском држању тамошњих главара, односно млетачком новцу и даровима.“ У напомени 35^а Петковић цитира Архив САН и наставља: „Овај је докуменат искоришћен добрим делом у поменутом Станојевићевом раду, само што место „преко Плана до Пећи“, треба преко „Плава до Пећи.“¹² Ја сам принуђен да овдје поново цитирам свој рад, да покажем неисправност оваквог поступка. У моме раду Црна Гора у доба Кандиског рата стоји: „Поштанска пошиљка од Котора до Цариграда ишла је уобичајеним путем преко Дробњака. Међутим, 19 јуна 1646 г. рисански Турци Осман Селимовић и Ризванагић напали су у Дробњацима млетачке писмоноше Марка Вучетина и Станишу Стјепанова са Његуша. Овај напад Турци су извршили, према изјави писмоноша, по наговору сеоског кнеза Вуловића из Дробњака. Ипак су писмоноше успјеле да торбу са поштом оставе код Стјепана Томића, такође из Дробњака. Овај инцидент приморао је провидура да нађе други, сигурнији пут за писмоноше.

¹⁰ Г. Станојевић, Црна Гора у доба Кандиског рата, Историски гласник 1—2, 1953, с. 17.

¹¹ Исто, с. 17 у нап. 59.

¹² Б. Петковић, н. д., с. 428.

По наговору његушких кнезова Стевана Павлића, Вука и браће Вехнића, провидур је одлучио да пошта иде преко Бјелопавлића, Роваца, манастира Мораче и даље преко Плана до Пећи.¹³

Из наведеног Петковићевог писања и мог цитираног мјеста јасно се види да сам ја детаљно искористио докуменат, али Петковић, да би избјегао да цитира мој рад, наводи сигнатуру Архива САН и онако узгредно напомиње да је податак добрим дијелом коришћен у мојем раду. Када је Петковић ово написао био је обавезан да наведе бар један детаљ из којег би се видјело да сам ја „добрим делом“, односно не у потпуности, користио наведени докуменат. Петковић и штампарске грешке у моме раду истиче као моје незнање. Ја ћу из овог Петковићевог рада, онако надохват, навести неколике штампарске грешке, не да то истичем као незнање. Б. Петковића, него да му покажем да истичање штампарских грешака и омашака није научна критика. Напримјер, код Петковића стоји: Duvagini мјесто Ducagini; Петар Болдани мјесто Петар Богдани; Керунин мјесто Керубин. Писмо секретара Конгрегације Инголија није од 25 јуна 1540, него од 25 јуна 1640 године.¹⁴ Надам се да ће Петковић из овога извести потребан закључак.

Петковић је још на неколико мјеста слично поступио, али да поново наводим Петковићев и мој текст било би опширно. Из ова два наведена примјера читалац може закључити како Петковић и ја користимо документе и колико је Петковић у праву да у напоменама тврди онакве нетачности.

Петковић чак прелази преко једне уобичајене праксе у науци. На неколико мјеста у свом раду Петковић прво наводи изворно податак, па онда цитира мој рад Црна Гора у доба Кандиског рата. Овакав поступак није дозвољен. Основно је правило при коришћењу објављених података да се за објављени докуменат мора цитирати аутор, уколико је податак тачно наведен. Тако Петковић на страни 434 у нап. 50 и на страни 459 у нап. 92 прво наводи Архив САН па онда мој рад. За ова наведена мјеста Петковић не каже да сам дјелимично или добрим дијелом користио докуменат. Петковић исто тако поступа са радovima Јована Томића, наводећи из његове заоставштине документе које је он одавно објавио. Овакав поступак није дозвољен. Тиме Петковић штети себи а не другоме.

Међутим, када је Петковићу потребно да нешто докаже, он је кадар да се позива на мој рад наводећи из њега чињенице које уопште не постоје. Доказујући да је Црна Гора крајем XVI вијека била слободна, Петковић пише: „Нетачно је да су Црногорци били у ово време под турском влашћу. На основу изричитих млетачких сведочанстава која доноси Глигор Станојевић, Црногорци

¹³ Г. Станојевић, н. д., с. 20.

¹⁴ Б. Петковић, н. д., с. 426, 427, 447.

су крајем XVI века били против Турака и желели да се ставе под заштиту Млечана.¹⁵ У напомени 72 позива се на мој рад Црна Гора у доба Кандиског рата са навођењем стране 5 и 6. На наведеним страницама мога рада нема таквих млетачких свједочанстава. Ту постоји само један податак о ставу Црногораца у доба Кипарског рата (1570—1573). У моме раду стоји: „Одмах после свршетка рата реферисао је провидур Сенату како су Албанци, Црногорци и остали у неколико махова показивали спремност да се придруже Млечанима.“¹⁶ Као што видимо, документ говори о држању Црногораца у доба Кипарског рата. Петковић из те једне чињенице ствара млетачка свједочанства да Црногорци поткрај XVI вијека нијесу били под турском влашћу. Овакво преузимање и тумачење чињеница није исправно.

Петковић се не устручава да једну исту чињеницу тумачи на два опречна начина, ако сматра да тиме доказује своју тезу. Напримјер, на једном мјесту Петковић пише: „У извештају Батиста Гриманија од 10 августа 1644 године, говори се да Клименти, Пипери и остала албанска племена захваљујући месту почињу да уживају почетке слободе.“¹⁷ На другом мјесту, понављајући исти податак, Петковић каже: „Године 1644, као што је речено, писао је Ђанбатиста Гримани да Црногорци и Брђани почињу да уживају плодове слободе и остају отргнути испод турског тирјанства.“¹⁸ Док у првом навођењу Петковић тачно преузима од мене податак, да се то односи на брдска племена, у другом пасусу мијења навођење и тврди да се то односи и на Црногорце, и мјесто „почетке слободе“ ставља „плодове слободе“, што у документу не постоји. То је итекако различито. Петковић и не осјећа да други навод о Црној Гори противрјечи његовој концепцији о положају Црне Горе према Турској у XVII вијеку.

Петковић не само да погрешно преноси објављене документе, него врло комотно поступа са низом аутора које наводи. Када говори о Кипарском рату, Петковић једноставно тврди да у историским дјелима млетачких историчара Паруте и Морозина има података о учешћу Црногораца на страни Млечана у доба поменутог рата, али нигдје не цитира страну.¹⁹ Исто тако, када Петковић говори о писању Франческа Давиле, он не наводи да се Давилом служио из Томићевог рада, јер код нас се до штампане Давилове релације не може доћи.²⁰ У поређаним тачкама од 1 до 17 Петковић не наводи ниједног аутора, него једноставно у нап. 64 наводи: Јован Н. Томић, Политички однос. 37—94. Овако се

¹⁵ Исто, с. 449.

¹⁶ Г. Станојевић, н. д., с. 5. Документат је од 20 јула 1573.

Б. Петковић, н. д., с. 425.

¹⁷ Исто, с. 457.

¹⁸ Исто, с. 450.

¹⁹ Исто, с. 446.

не може цитирати, него је аутор обавезан за сваки преузети податак да наведе име аутора и страницу наведеног дјела.²¹

Петковић не само да не цитира ауторе него и погрешно преноси чињенице и на основу њих долази до неисправних закључака. Петковић наводи како је 1592 године Дервиш Алић постављен за санџак-бега Црне Горе,²² и побија Томићево мишљење које и не наводи. Петковић пише: „треба узети у обзир битну ствар у овоме доказу, тј. да је Дервиш-бег био постављен за санџак-бега Пераста и Паштровића који су били под влашћу Млетачке Републике“. Мало даље Петковић наводи да „није искључено да је баило престовао на Порти против поступака Дервиш-бега у односу на Пераст и Паштровиће.“²³ Дакле, у првом пасусу Петковић тврди да је Дервиш-бег био постављен од Порте за санџак-бега Пераста и Паштровића, а у другом пасусу да је став Дервиш-бега према Перасту и Паштровићима лична ствар Дервиш-бега. Већ је одавно Томић, који је први објавио тај податак, тачно казао да је Дервиш-бег имао личних претензија на Пераст и Паштровиће и да је тим путем настојао да уцијени Млечане.²⁴ Али Петковић, да би побио Томићево мишљење, прво тврди да је Дервиш-бег постављен за санџак-бега Пераста и Паштровића, а одмах затим усваја Томићево мишљење да је то лична ујдурма Дервиш-бега. Према томе, да је Петковић усвојио Томићево мишљење не би запао у овакву противрјечност.

Колико је Петковић критичан најбоље се види из његовог датирања претставке црногорских главара из 1648 године. Петковић наводи: „Двадесет трећег фебруара 1647 године јавља се из Котора да су дошли црногорски претставници“ и све остало наводи по моме раду Црна Гора у доба Кандиског рата, и мјесто да цитира мој рад, Петковић пише: „У овој претставци Црногораца Млечанима налази се један интересантан податак о томе да су им „прошле године (тј. 1646) нудили Турци „*l'arghissime grazie*“ само да заједно с њима иду на Котор, али им они — Црногорци — нису никада дозволили улазак у своју земљу.“ И у напомени 95, мјесто да наведе мој рад одакле је узео ове податке, Петковић наставља: „Из овога би излазило да је погрешно писање Гл. Станојевића (стр. 19 поменутог рада) како је 13 јула 1646 године паша „стигао на Цетиње“, и да „Турци нијесу намјеравали да нападну на град“, тј. Котор; да „циљ скадарскога паше није био да нападне Котор, него да овом штетњом око Црне Горе и кроз њу устраши Црногорци.“²⁵

²¹ Исто, с. 442—447.

²² Исто, с. 442.

²³ Исто, с. 449.

²⁴ Јован Томић, Политички односи Црне Горе према Турској, Београд 1904, с. 38.

²⁵ Б. Петковић, н. д., с. 460—461.

Сада да анализирамо горње тврдње Б. Петковића. Прво, није јављено из Котора о доласку црногорске делегације, него из Будве.²⁶ Даље, Петковић побија моје писање да паша није био у Црној Гори јула 1646, зато што у црногорској претставци стоји да су Турци Црногорцима нудили „*larghissime grazie*” Када би Петковићево датирање претставке и било тачно, тиме он не би побио моје навођење да паша 13 јула није дошао на Цетиње. Моја тврдња о доласку паше на Цетиње заснива се на писању провидура из Котора од 14 јула 1646 године. У том извјештају стоји: „Јуче је (паша) стигао у Цетињски манастир у пратњи око хиљаду бораца, међу којима 300 коњаника.“²⁷ Дакле, Петковић, да би оборио ову моју тврдњу, требало би прво да докаже да извјештај провидура од 14 јула није тачан и да га ја нијесам тачно разумио. Према томе, Петковићево доказивање је без основа.

Поводом датирања претставке црногорских главара Петковић у напомени 96 пише: „Молбу Црногораца за прелаз у млетачко поданство објавио је Глигор Станојевић у своме раду Црна Гора у доба Кандиског рата (стр. 27), али је није добро датирао стављајући је у 1648 годину. Један део извјештаја провидура од 27 маја 1647 године објавио је Станојевић у истоме раду на стр. 24. — Овај се докуменат чува у Архиву Српске академије наука (8711/IX—0/4). — Цео овај рад Гл. Станојевић је прештампао уневши га у своју тезу Црна Гора у доба владике Данила, али погрешке није исправио.“²⁸ Петковић је увјерен да ја не знам да датирам докуменат. Петковић наводи писање провидура од 27 маја, што је наведено и у моме раду, али Петковић мисли да може казати да сам докуменат дјелимично користио. Да је Петковић пажљивије прочитао напомену 83 у моме раду, био би мало суздржљивији у доношењу закључка. Ту стоји како су крајем маја дошли кнезови из Црне Горе у Котор код провидура „да потврде њихову зависност и природну оданост,“ и да понуде помоћ млетачкој војсци ако дође у Црну Гору, „извињавајући се да се још јавно не могу изјаснити поданицима, иако се изјашњавају да су за то и вољом (душом) и срцем.“²⁹ Петковић је прешао преко ове чињенице, иако је из овога могао закључити да Црногорци још нијесу отворено пришли Републици. Ако одбацимо овај податак, и кад бисмо имали само претставку, датум мора бити 23 фебруар 1648 године. На претставци црногорских главара стоји датум 23 фебруар 1647, као и на извјештају провидура. Млечани су рачунали годину од 1 марта до 28, односно 29 фебруара. Према томе, сваки млетачки датум од 1 јануара до 1 марта јесте годину мање, односно да би се добио тачан датум потребно је млетачком датуму додати го-

²⁶ Г. Станојевић, н. д., с. 29 у нап. 89.

²⁷ Исто, с. 19 у нап. 66.

²⁸ Б. Петковић, н. д., с. 461 у нап. 96.

²⁹ Г. Станојевић, н. д., с. 24 у нап. 83.

дину. Осим тога, имао сам прилике да у Венецији консултујем књигу у којој се налази претставка црногорских главара и приметио сам да су одмах неколико листова послје ње документи датирани са 1648 годином, а на самој полеђини књиге постоји архивска ознака са 1648 годином.

Петковић такође није у праву кад каже да сам ја свој рад Црна Гора у доба Кандиског рата дословно прештампao у својој тези Црна Гора у доба владике Данила. Из свога рада Црна Гора у доба Кандиског рата користио сам у тези око четвртину поменутог рада. Такве тврдње штете њему а не мени.

Петковић тврди да сам ја из Томићеве заоставштине почео да објављујем материјал у својим радовима, док он, Б. Петковић, пише синтетичне расправе из историје Црне Горе.³⁰ Петковић је обавезан пред нашом јавношћу да докаже да сам ја објавио грађу из Томићеве заоставштине. Ја сам користио материјал из Томићеве заоставштине, и то сам увијек наводио. У својим радовима цитирао сам документе из Томићеве заоставштине, а не објављивао. Ако је који објављен, то је само ради тога да потврдим своје мишљење о неком питању или чињеници. Иако Петковић све то добро зна, он ипак тврди супротно.

Да би се видјело колико је Петковићева критика неаргументована, овдје ћемо навести неколико примјера из којих се види колико је он далеко од научне критике. Петковић пише: „Ђурђев је сасвим правилно одбадио мишљење Глигора Станојевића о црногорским војводама“... и мало даље наставља: „Ако је Црна Гора била продужетак наше средњевековне државе са свим њеним специфичностима и ако је била фактички самостална, што и јесте, није ли црногорски и брдски војвода продужетак нашег средњевековног племенског војводе (чија се улога у политичком животу државе нарочито лепо види у Босни), без икакве, или у најмању руку без икакве битне везе са турским чиновником на турском хасу.“³¹

Када се наводи туђе мишљење, онда је аутор обавезан да се позове на рад и страницу. Петковић тако не поступа, него једноставно тврди да је Ђурђев у праву кад одбацује моје мишљење о црногорским војводама. Ја нигдје нијесам писао о црногорским војводама, него о црногорском војводи, а то је сасвим друга ствар. Али Петковић, да би показао да он износи ново мишљење, прво помоћу Ђурђевог одбацује мој суд, а мало касније усваја моје мишљење о црногорском војводи, с том разликом што Петковић тврди да је црногорски војвода продужетак средњевековног племенског војводе, као што је и Црна Гора продужетак наше средњевековне државе.

³⁰ Б. Петковић, н. д., с. 421.

Исто, с. 464—465.

За овакву озбиљну тврдњу Петковић није навео ниједан податак. Међутим, свакоме је познато да Црна Гора није продужетак наше средњевјековне државе, као што ни војвода Црне Горе, ако је уопште постојао, што се засада за XVI вијек не може доказати, није продужетак средњевјековног племенског војводе.

На крају, морам се осврнути на још нека питања која је Петковић изнио у вези са мном или другим ауторима. Прво ћемо указати на Петковићево тврђење о гушењу побуне међу брдским племенима. Да би до краја све било на свом мјесту, прво ћемо навести италијански текст, како га је Петковић донио у напомени бр. 24 са уметањем ријечи које је он изоставио. Италијански текст гласи: „*Bechir Chiechaia, persona stimata di valore che già dodeci anni sostenne la medesima carica sotto Mehmet Begh all' hora sangiaco di Ducagini, nel qual tempo havendo rilevato una grave ferita con la perdita del Cavallo et altre robbe (di vaglia) in um fato d'arme sanguinoso, havuto con li Cuzzi (Piperi et altri de Monti di Barda detti Climenti).*”³²

Наведени италијански текст Петковић је овако препричао и превео: „У Скадру је, међутим, био постављен за команданта Бећир-хеџаја, „храбар човек“ и веома цењен због тога. У току дванаест година умео је да се на том положају одржи под Мехмед-бегом „сада санџаком Дукађина“ Имао је за то време оружаных сукоба са Брђанима, па је једном изгубио коња и друге ствари од вредности.“³³ Тачан превод италијанског текста гласи: „Бећир-хеџаја, личност сматрана од вредности, некада (прије) дванаест година имао је исту дужност под Мехмед-бегом, тада санџаком Дукађина, у које вријеме је задобио једну тешку рану са губитком коња и остале робе (од вриједности) у једном крвавом оружаном сукобу који је имао са Кучима (Пиперима и осталима из Брда, званим Климентима).“

Као што видимо, Петковић није добро препричао и превео текст. Он за Бећира каже да је храбар човјек и због тога цијењен, мјесто личност сматрана од вриједности. По Петковићу Бећир је био дванаест година хеџаја Мехмед-бега, а у тексту стоји да је прије дванаест година био хеџаја Мехмед-бега. Петковић *all' hora* преводи са *с а д а*, а ријеч има супротно значење и значи: тада, онда, у оно вријеме. Петковић говори о оружаним сукобима Бећира са Брђанима, а у документу је ријеч о једном крвавом сукобу. Петковић се служи италијанским документима, а неисправно их датира и преводи. И поред свих тих његових слабости, Петковићу не смета да подругљиво пише о мом „датирању“ гушења буне. У писму провидура из 1646 године јасно стоји да је Бећир прије дванаест година, односно 1634 године, био хеџаја Мехмед-бега када је овај био санџак-бег Дукађина, и да је баш

³² Исто, с. 426 у нап. 24.

³³ Исто, с. 425—426.

тада, 1634 године, у једном крвавом сукобу са Кучима, Пиперима и осталим Брђанима, званим Климентима, био рањен и изгубио коња. Према томе, моје датирање побуне је сасвим тачно. Овдје ћу навести још један податак о гушењу буне међу брдским племенима 1634 године. „По извештају мисионара Бонавентуре из 1634. Албанци су у великом боју убили самог скадарског пашу.“³⁴ Као што видимо, овај податак тачно потврђује моје датирање побуне и да је то био један крвав сукоб како стоји у документу провидура из 1646 године. А до таквог крвавог сукоба могло је доћи само због буне коју су Турци хтјели да угуше. Није оправдана тврдња Б. Петковића да су Црногорци били у сукобу само са Климентима.³⁵ Из наведеног текста провидура јасно се види да он под Климентима подразумеива још нека брдска племена.

Петковић је у свом раду на још неколико мјеста покушао да докаже да сам ја непотпуно користио документа и да не знам италијански. Петковић у напомени 93 доноси један пасус на италијанском језику, истичући да сам ја изоставио неке карактеристичне реченице.³⁶ Када Петковић то тврди, био је обавезан да преведе текст и докаже да сам ја заиста изоставио важан дио документа. Међутим, у наведеном тексту на италијанском језику нема ниједне важније чињенице.

Такође у напомени 94 Петковић наводи да сам ја италијански глагол *condursi* неоправдано превео са *стићи* и позива се на Деановићев рјечник италијанско-хрватског језика. Тачно је да у Деановићевом италијанско-хрватском рјечнику од 1948 ријеч *condursi* значи *упутити се*, али још значи: *понашати се*, *владати се*. Осим тога, у хрватско-српско-италијанском рјечнику од Деановића и Јернеја од 1956 ни под *упутити се* ни под *доћи* нема *condursi*. У рјечнику италијанско-српско-хрватском од Накића и Булата *condursi* само значи *понашати се*, *владати се*. Према томе, ако узмемо у обзир све ове чињенице испада да ствар није тако једноставна и да Петковић није у праву кад ми доказује да не знам шта значи *condursi*. Ја сам у преводу пошао од текста. Провидур из Котора јавља 14 јула 1646 да скадарски паша „*si è condotto heri (треба хиери) al Monasterio di Cettigne.*“³⁷ Дотле је паша боравио у Подгорици. Мени изгледа немогућно да је провидур у Котору 14 јула могао дознати да се паша 13 јула кренуо из Подгорице за Цетиње. Зато сам ријеч *condursi* превео са *стићи*, јер такав превод одговара смислу и логици текста.

³⁴ Вук Винавер, Милић Вујадиновић и Михат Томић, *Годишњак IX*, 1957, с. 250 у нап. 3.

³⁵ Б. Петковић, н. д., с. 426 у нап. 24.

³⁶ Исто, с. 460.

³⁷ Исто, с. 460 у нап. 94.

Потребно је навести још неке методске појединости и ставове Б. Петковића. Он се солидарише са мишљењем старијих историчара да се Боличини подаци не могу у потпуности прихватити „и због тога што је Болица био католик.“³⁸

Побијајући закључке Јована Томића Петковић пише да Томић „није имао много среће у решавању питања веродостојности докумената.“³⁹ Петковић чак импутира Томићу да није објавио црногорску претставку из 1648 године као и остале документе који говоре „у смислу старијег схватања црногорске историје“ За саму претставку Петковић тврди да је дала „јаку основу браниоцима традиционалног схватања црногорске историје у смислу Томановића, Ровинског и других, против којих се Томић тако дуго и истрајно борио бранећи гледишта Руварца.“⁴⁰ Петковић је и овај пут пропустио прилику да навођењем чињеница из претставке докаже да докуменат даје јаку основу браниоцима старог схватања о вјековној независности Црне Горе. Даље, требало је да Петковић наведе бар једно име од толиких бранилаца традиционалног схватања историје Црне Горе, који на основу претставке црногорских главара из 1648 године заступају мишљење о старијој историји Црне Горе у смислу тумачења Томановића и других.

Напротив, у документу се сасвим јасно истиче да је Црна Гора била под турском влашћу, али да је „уживала слободу каква другима није била дата.“⁴¹ Као што се види из ове наведене чињенице, у претставци црногорских главара говори се о слободи под турском влашћу, док Томановић и други који заступају исту тезу доказују да Црна Гора никада није била под турском влашћу. Према томе, црногорска претставка из 1648 директно побија схватање Томановића и других о вјековној независности Црне Горе.

Петковић прекоријева друге како на основу неколико података уопштавају закључке, док он сасвим конкретно улази у проблем. Овдје морам навести један примјер како Петковић на основу једног документа изводи крупне закључке. „Нетачно је да су Црногорци остали под турском влашћу по закључењу мира на крају Кандиског рата. Нити су Брђани признавали турску власт, а нису ни Црногорци. Године 1681 Беглер-бег полази са 6000 људи не само да умири Арбанасе већ да натера на послушност и Црногорце.“⁴² Петковић на основу једног податка из 1681, у коме се каже да Беглер-бег иде с војском да натјера Црногорце на послушност, изводи закључак да Црна Гора последије

³⁸ Исто, с. 451.

³⁹ Исто, с. 458.

⁴⁰ Исто, с. 458.

⁴¹ Г. Станојевић, н. д., с. 25.

⁴² Б: Петковић, н. д., с. 461.

Кандиског рата, односно од 1669 године, није остала под турском влашћу. Из једног оваквог документа овај закључак не може се извести.

У неким закључцима Петковић иде још даље и на основу једног факта негира све остало. „Тврдња Томића о неучествовању Црногораца у Кандиском рату претставља највећу грешку у овом његовом раду (Политички односи...); она руши његову целокупну концепцију о односу Црне Горе према Турској. Доведено је у питање и његово мишљење о збору српских главара у Кучима 1614 године и питање учешћа Црногораца у Кипарском рату.“⁴³ Прво, треба имати у виду чињеницу да Томић, кад је писао свој рад Политички односи..., није био пронашао документе о учешћу Црногораца у доба Кандиског рата. Друго, то што Петковић може да пребацује Томићу о неучествовању Црногораца у поменутом рату има да захвали баш Томићу, јер је он пронашао документе о Црној Гори у доба Кандиског рата, а не Б. Петковић, који оптужује Томића на основу Томићевих исписа. Осим тога, како се може тврдити да ако неко гријешу у једном питању, онда је и све остало што је написао нетачно. Напокон, Томићева тврдња о неучествовању Црногораца у Кандиском рату не руши ниједну чињеницу коју је Томић изнио у своме раду Политички односи..., акамоли цијелу његову концепцију о односу Црне Горе према Турској у XVI и XVII вијеку. Томић је први документовано доказао да је Црна Гора у XVI и XVII вијеку била под турском врховном влашћу. То је у науци усвојено и нико досада није успио да чињеничним материјалом оборује ту основну тезу. Не може се обарати једна теза голим тврдњама без икаквих доказа.

Петковић је цијело питање односа Црне Горе према Турској у XVII вијеку сузио и проблем третира на основу седамнаест докумената које је изабрао из Томићевог рада Политички односи... О Црној Гори у XVII вијеку објављено је толико грађе да се проблем односа Црне Горе према Турској мора обрађивати на основу све те грађе. Документи које је Петковић одабрао, сматрајући да ће на основу њих најбоље доказати своју тезу о потпуној независности Црне Горе, не иду у прилог Петковићевог мишљења. Томић, који је први изнио те документе, у основи их је тачно растумачио. Из свих тих података јасно се види да Црногорци признају турску врховну власт. То је питање које је Томић себи поставио и које је у начелу тачно ријешено. Многобројни други подаци који су објављени последице Томићева рада Политички односи... из историје Црне Горе у XVII вијеку потврђују наведено Томићево мишљење. Томић није улазио у питање аутономије Црне Горе па му се то не може уписивати у гријех.

⁴³ Исто, с. 457—458.

Цио Петковићев рад пати од неприхватљивих закључака. Уосталом, Петковић ниједан свој суд ничим не поткрепљује. Он једноставно тврди и доноси закључке не наводећи ниједан докуменат за своје мишљење. Ако Петковић понекад свој суд поткрепљује, онда обично испада да закључак не одговара наведеним чињеницама. Његови закључци о Црној Гори у XVII вијеку и њеном односу према Турској су некритични. Да је Петковић десетак нових докумената који су од мале вриједности за проучавање унутрашњег живота Црне Горе и њеног односа према Турцима саопштио као прилог, више би допринио проучавању историје Црне Горе у XVII вијеку, него што је покушао да на овакав начин рјешава питање положаја Црне Горе према Турској у XVII вијеку. Објављене документе Петковић не користи да на основу њих дође до закључка, него опширно препричава објављене податке. Осим тога, Петковић не води довољно рачуна о цитирању. Не може се оно што је одавно објављено наводити као историски извор, или једноставно препричавати без навођења аутора. Не може се научни рад свести на опширно понављање познатих ствари и неодрживих закључака.

Са научног становишта Петковићеви закључци не могу издржати критику. Он на мој рачун подгријава стара, романтичарска схватања о историји Црне Горе. Док писање романтичара о историји Црне Горе има историско оправдање, Петковићево резоновање претставља покушај враћања историографије о Црној Гори на одавно превазиђена схватања и обрачун са свим што је досада постигнуто у историографији о Црној Гори. Петковићев рад добро потврђује познату чињеницу да погрешни метод у науци доводи до нетачних закључака. Петковић неправилно тумачи објективне историске чињенице. Прошлост је за њега лична импресија. Полазећи од таквих погрешних методских позиција, Петковић долази до неодрживих закључака. Његова доказивања да су црногорска племена, „у једном тренутку признавала турску власт и служила у царској турској војсци, то никако не доказује да је њихов такав однос према Турској био сталан“,⁴² потпуно је неодржив и ничим се не може доказати. Прво, признавање власти у једном тренутку не значи ништа, јер за тренутак се власт не прима или одбацује. Друго, сви познати документи показују да Црногорци у XVI и XVII вијеку признају турску власт, а да само повремено одричу плаћање харача. Према томе, признавање турске врховне власти и плаћање харача у XVII вијеку (до Морјејског рата) је сталан однос Црне Горе према Турској, док је одрицање плаћања харача и повремено устајање против Турака повремена појава.

Г. Станојевић

⁴² Исто, с. 464.